

A KÖZTÁRSASÁGI ÁLLAMFORMA 1946-OS BEVEZETÉSÉNEK A KÉRDÉSE A VISSZAEMLEKEZÉSEK TÜKRÉBEN

SEGESDI GERGŐ

A témafelvetés és annak aktualitása

Cs. Szabó László a Látóhatár¹ hasábjain 1953-ban a következőt írta: „...a magyar demokrácia halvaszületett volt, amikor idegen megszállók parancskiadásaként fogadták el, akármennyire megért is az idő erre a születésre. Nem ért többet, mint észak Erdély átvétele a kegyosztó Tengely kezéből.”² Kovács Imre szerint azonban azok, akik részt vettek az 1944 utáni átalakulási kísérletben, bátran nevezhetik maguknak demokratának, hiszen a magyar nép egy igazi demokráciát kezdett el építeni 1944-ben. Megvalósították a földreformot. Az 1945-ös választások lebonyolítása után pedig maguknak a szovjeteknek kellett a magyar néphez igazodniuk. Ha nincs demokrácia, puccsra sem lett volna szükségük, állapítja meg Kovács Imre.³

Az úgynevezett 47-es magyar népi emigrációt megosztotta a demokratikus-ság kérdése. Sorsának egyik fő alakítója a Szovjetunió volt, amelynek hadserege az országot a németek kiűzése után megszállva tartotta. A szovjetek domináltak a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságot. Az általuk támogatott Magyar Kommunista Párt a politikai élet meghatározó tömörülése volt már egészen 1944 végétől kezdődően. Mindezek ellenére a Horthy-korszak ellenzéki pártjai – élükön Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párttal – aktív szerepet tudtak játszani az új politikai rendszer kialakításában. Ezek az erők hosszú távon kívánták politikájukat folytatni, és készültek egy olyan jövőre, amikor is egy szuverenitását visszanyert, demokratikus Magyarország vezető politikai ereje lehetnek. A demokratizálódás igénye nemcsak a politikai pártokban, hanem az ország népében is megvolt. Mindezt remekül példázza az, hogy 1945-ben mind a helyhatósági, mind pedig az országos választáson győzelemre segítették a kisgazdákat. Megmutatkozott továbbá a szovjetek által protezsált kommunisták társadalmi támogatottságának hiánya. Jelen munkámban a köztársasági államforma 1946-os bevezetésének a kérdésével foglalkozom. Ez a politikai rendszer volt ugyanis az, amely rendezte Magyarország államformá-

¹ 1950-től 1989-ig előbb Látóhatár, majd Új Látóhatár címen megjelenő emigráns-folyóirat.

² Cs. Szabó, 1953. 49.

³ Kovács, 1953. 112–113.

ját, megszüntetve a király nélküli királyságot. Magyarország 1946. február 1-én köztársaság lett. Ezzel pedig megszűnt a magyarországi királyság közel ezeréves intézménye. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a lépés felfogható-e az új magyar rendszer demokratikus megnyilvánulásának.

Az 1944 után kialakult rendszer megítélése a historiográfiában rendkívül ellentmondásos. Scheibner Tamás a magyar irodalomtudomány szovjetizálásával foglalkozó munkájának bevezetőjében kiválóan vázolja ezt. Úgy fogalmaz, hogy a leghevesebb vitákat kiváltó kérdés az, hogy Sztálin vajon már a második világháború befejezésétől kezdődően arra törekedett-e, hogy a Vörös Hadsereg által megszállt országokat belátható időn belül szovjetizálja, vagy netán megelégedett volna azzal, hogyha ezekben az országokban olyan, a Szovjetunióval baráti rendszerek alakulnak ki, amelyek aztán majd ütközőzónát képeznek a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között. Az utóbbi felfogás szerint a nyugatiak, elsősorban az USA beavatkozó külpolitikája szorította a szovjet vezetést a térség teljes szovjetizálásra. Scheibner kitér Palasik Mária és Ungváry Krisztián álláspontjára is. Palasik véleménye szerint a korabeli politikai színtér legtöbb szereplője nem tartotta elkerülhetetlennek a kommunista diktatúra bevezetését, míg Ungváry – ahogyan azt Scheibner is leírja – arra figyelmeztet, hogy Sztálin visszatérően hangsúlyozta a proletár-világforradalom eljövételét.⁴ Ungváry szerint a szovjetek nem számoltak békés átmenettel. Tudták, hogy szabad körülmények között a kommunisták nem lettek volna képesek a hatalomátvitelre.⁵

Gyarmati György A Rákosi-korszak című munkájában már 1945-től kezdődően presztalinizálásról beszél. Gyarmati a kommunista hatalomátvitelről pedig egy hosszú és tudatos folyamatként ír, ezt Scheibner Tamás is kiemeli.⁶ Pritz Pál ezt azonban vitatja. Az ő véleménye szerint 1945-ben egy, a korábbinál sok szempontból jobb időszak nyílt meg. 1944–1945-ben ugyanis azokon a területeken, amelyet a német hadsereg már feladni kényszerült, a nép közvetlen hatalmi szervei kezdtek kiépülni. Ez a tény azonban a szakirodalomban elsikkad, ahogyan fogalmaz: „...a téma iránt ma lényegében sehol nincsen empátia”. Véleménye szerint be kell látnunk továbbá, hogy Magyarországot a Vörös Hadsereg foglalta el. Ez valakinek felszabadulást hozott, azonban többeknek nem. Az országot a teheráni konferencián Moszkva befolyása alá utalták. Ennek következtében pedig a nyugati behatásnak esélye sem lehetett. Addig azonban, amíg a Marshall-segély körüli vita a nagyhatalmak között nem robbant ki, Pritz véleménye szerint Sztálin nem akarta a kommunista diktatúra kialakulásával a saját bajait tetézní, hiszen a Szovjetunió által elszenvedett háborús károk hatalmasak voltak.⁷

Ungváry Krisztián és Pritz Pál is hivatkozik a korszak egyik meghatározó személyiségére, Bibó Istvánra. Az 1944. után kialakuló rendszerre ő használta azt

⁴ Scheibner, 2014. 12.,16.

⁵ Ungváry, 2005. 297.

⁶ Scheibner, 2014. 19.

⁷ Pritz, 2014. 365–368.

a kifejezést, hogy: „próbálkozó demokrácia”. Sírkövére pedig, ahogyan azt Pritz is idézi, azt kívánta vésetni, hogy: „Élt 1945–1948 között”. Ungváry véleménye szerint Bibó abban bízott, hogy az 1944 utáni „felszabadulás” távlatilag elvezet a szabadsághoz és a szocializmushoz. Azt azonban kiemeli, hogy maga Bibó is inkább „fél-felszabadulásról” beszélt. Ennek ellenére Bibó szerint a „zsákutcs magyar múltból” sikerült kiszabadulni, és megnyílt a lehetősége annak, hogy a valódi társadalmi felszabadulás is megtörténjen. Bibó István gondolataira támaszkodva Pritz Pál azt a véleményt fogalmazza meg, hogy hiba azt a kijelentést tenni, hogy 1945–1948 között presztalinizálás ment volna végbe.⁸

Láthatjuk tehát, hogy a háború után kialakuló rendszer demokratikusságának kérdése megosztó a szakirodalomban és a kortársak között is. A korszak demokratikussága mellett és ellen is sorakoznak érvek. Ez a néhány év alapjaiban változtatta meg Magyarország történelmét. Eltűnt a régi uralkodó osztály, véglegesen megszűnt a királyság intézménye, drasztikusan átalakultak a földbirtok- és a tulajdonviszonyok, továbbá a társadalom szerkezete. Végül pedig Rákosi Mátyás vezetése alatt egy sztálinista diktatúra épült ki. Érdemes tehát feltenni azt a kérdést, hogy vajon tényleg egy presztalinizációról beszélhetünk-e, és Cs. Szabó Lászlónak volt-e igaza, amikor azt írta, hogy az 1944 után kialakuló rendszer valóban egy halvaszületett demokrácia volt, vagy netán Bibó Istvánnak volt igaza, és valóban egy próbálkozó demokráciáról beszélhetünk. Felmerül tehát a kérdés, hogy miként illeszkedik bele ebbe a kérdéskörbe a köztársaság 1946-os kikiáltása. Abban a demokratikusság vagy sztálinizáció megnyilvánulását láthatjuk? A vizsgálat során először a szakirodalomban meglévő álláspontokat mutatom be. Ezt követően vizsgálom azt, hogy a korszakban fontos politikai szerepet játszó személyek visszaemlékezéseiben ez a kérdés később miképpen jelenik meg. Négy visszaemlékezőt választottam ki erre a célra, mégpedig Nagy Ferencet, Kovács Imrét, Sulyok Dezsőt és Mindszenty József hercegprímást.

Nagy Ferenc a kisgazdapárt meghatározó politikusa volt ebben az időszakban. Központi szerepet foglalt el a párt irányításában, betöltötte a Nemzetgyűlés elnökének tisztét, majd pedig Tildy Zoltán köztársasági elnökké való kinevezése után miniszterelnöki pozíciót szerzett. Emlékiratában, amelyet nem sokkal emigrálása után még 1948-ban megírt *Küzdelem a vasfüggöny mögött* címmel, a háború végétől egészen az emigrációjába kényszerüléséig részletesen tárgyalja az eseményeket. Sulyok Dezső szintén a kisgazdapárt egyik fontos alakja volt ebben az időben, akit 1946-ban kommunista nyomásra kénytelenek kizárni a pártból. Ezután tevékenységét az általa alapított Magyar Szabadság Pártban folytatta. Nagy Ferenchez hasonlóan ő is emigrációba kényszerült. Sulyok volt az a személyiség, aki a koalíciós időszak alatt, valamint az emigrációban egyfajta ellenzékként volt jelen. Visszaemlékezését Nagy Ferenchez hasonlóan nem sokkal emigrációba vonulása után, már 1947-ben megírta. Kovács Imre a népi mozgalom, majd a háború után a Nemzeti Parasztpárt meghatározó alakja

⁸ Pritz, 2014. 368.; Ungváry, 2005. 302–303.

volt. A parasztpártra 1944–1947 között sokan olyan pártként tekintettek, amely valójában nem folytat önálló politikát, hanem kommunista befolyás alatt áll, politikája pedig a szovjet érdekeknek van alárendelve. Mindenképpen fontos tehát bemutatni azt, hogy a parasztpárti Kovács Imre miképpen tárgyalja az eseményeket. Magyarország megszállása című emlékiratába, bár már jóval emigrációba vonulása után írta meg, több korábbi munkáját beledolgozta. Nagy Ferenc, Sulyok Dezső és Kovács Imre az események alakítói közé tartoztak. A koalíciós időszak több eredményét helyeselték, míg Mindszenty József hercegprímás a katolikus egyházban betöltött szerepéből adódóan érthető okokból inkább ezeknek az eseményeknek az ellenzői közé tartozott, emiatt fontos volt, hogy az ő visszaemlékezése is bekerüljön a dolgozat forrásbázisába.

A felsorolt négy visszaemlékező mellett kiegészítésként a forrásbázisba bekerült még egy Varga Bélával készült életútinterjú, amely a köztársasági államforma 1946-os bevezetéséhez szintén értékes forrásként szolgált.

A köztársasági államforma bevezetése

A Kossuth Népe című napilap⁹ 1946. február elsejei vezércikkében a következőt olvashatjuk: *„Uj honalapításunk legnagyobb eseményéhez érkeztünk. Ma adunk végleges politikai formát Magyarországnak. Ma alakulunk át [...] valóságos köztársasággá és ma választjuk meg ennek a legifjabb köztársaságnak első elnökét. [...] A magyar köztársaság új magyar történelmet jelent. Nem elérhetetlen távolságban vakítóan, de hidegen csillogó királyi trónt, hanem intézményt, mely a magyarság lelkéből fakadt, formát, melynek keretei pontosan kitölti a nép élete, törekvése és vezetőt, akinek akarata azonos a nép akaratával, hiszen nem öröklés jogán, nem fegyverek erejével, hanem a nép képviselőinek egységes akaratából.”*¹⁰ Az 1946. évi I. törvénycikk a magyar republikánus hagyomány egyik legfontosabb dokumentuma. Kukorelli István úgy beszél erről a törvényről, mint amely a második világháború lezárulását követően határozott Magyarország államformájáról. Alaptörvénynek és alkotmánynak is tekinthető.¹¹ Az ország véglegesen megszűnt királyság lenni. Ezzel pedig az a hosszú átalakulási folyamat, amely 1918-ban IV. Károly lemondásával megkezdődött, a végéhez ért, a királyság intézménye megszűnt. Kérdésként vetődik fel azonban, hogy ezzel lezárult-e az a „négy száz éves harc”, amelyet a magyar nép folytatott a függetlensége elnyeréséért. A törvény preambuluma a következőképpen fogalmaz: *„Magyarországon 1918. november 18-én megszűnt a királyi hatalom gyakorlása. A nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát. Négy száz esztendő harc, az ónodi országgyűlés, az 1849-es debreceni határozat, két forradalom kísérlete és az ezt követő elnyomatás után a magyar nép újra szabadon határozhat államformá-*

⁹ 1945-től 1948-ig megjelenő pártonkívüli napilap.

¹⁰ Kossuth Népe, 1946. február 1. 1.

¹¹ Kukorelli, 2007. 330–331.

járól.”¹² Fel kell tenni azonban a kérdést, hogy ezzel a lépéssel a magyar nép valóban elnyerte-e a függetlenségét, továbbá, hogy ennek a lépésnek a meg-tétele valójában mennyire történt a magyar nép szabad akaratából. A vesztes háború után a káoszból újjászerveződő országon hatalmas volt a nyomás, hogy a „Hitler utolsó csatlósának” kikiáltott előző magyar államtól elhatárolja magát, nemzetközi szinten legitimitást szerezzen maga számára, valamint, hogy a közelgő párizsi békekötésen a lehetőségekhez mérten a legjobb pozícióból kiindulva vegyen részt. Valamint figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy az ország a Vörös Hadsereg megszállása alatt volt, továbbá jelen volt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amelynek elnöke a szovjet Vorosilov marsall volt. Magyarország tehát egy szuverenitásban erősen korlátozott, a háború veszteségeit és következményeit viselő, valamint erős külföldi nyomás alatt lévő ország volt, amikor 1946. február 1-jén bevezette a köztársasági államformát. Sulyok Dezsőnek a nemzetgyűlésben 1946. január 30-án elhangzott beszédéből Maros Ferenc a Kis Újság másnap megjelent számában idézett: *„Amikor most Magyarországon [...] a Nemzetgyűlés egyhangú elhatározása, de szinte a magyar közönségnek ugyanilyen egyhangú elhatározása a köztársaság mellett foglal állást, akkor az a meggondolás vezet minket, hogy meg kell szüntetni és le kell építeni azt a bizalmatlanságot, amely a fiatal magyar köztársaság életét ma megnehezíti. Bizonyos feszültségek vannak itt, amelyek megnehezítik ennek a nemzetnek további fejlődését, életének helyes irányba terelését.”*¹³ Kiemeli Sulyoknak továbbá azt a gondolatát, hogy a köztársasági államforma bevezetésével kétféle feszültséget kell enyhítenie. Egy külsőt, a korábbi ellenséges hatalmakkal szemben meglévőt, valamint egy belsőt, a magyar néppel szemben meglévőt.: *„Az Egyesült Nemzetek bennünk még ma is azt látják, hogy mi voltunk lelkiismeretlen vezetőink intézkedései folytán az utolsó ország, amely a hitlerizmus oldalán kitartott. [...] Be kell bizonyítanunk, hogy a múlt után nemcsak betettük az ajtót, hanem azt be is falaztuk. [...] Befelé is van bizonyos feszültség, [...] A munkáspártok és az úgynevezett polgári többség pártjai között van egy természetes bizonytalanság. [...] Be kell vallanunk, hogy van ilyen bizonytalanság, de ezt is ki kell küszöbölni.”*¹⁴

A pártok és a Nemzetgyűlés egyetértettek abban, hogy a köztársasági államforma bevezetése szükséges, ezt Gyarmati György, Feitl István, Palasik Mária, valamint Romsics Ignác is kiemeli. Romsics felhívja azonban a figyelmet arra is, hogy a kiscgazdapárt ingadozott a kérdésben.¹⁵ Izsák Lajos szerint azzal, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én magát a „magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének” nyilvánította, valamint első törvényében leszögezte, hogy a Nemzetgyűlés megalakulásával a magyar történelemnek egy

¹² Mezey, 2006. 532. Az 1946. évi I. törvénycikk.

¹³ Kis Újság. 1946. február 1. 1.

¹⁴ Kis Újság. 1946. február 1. 1.

¹⁵ Gyarmati, 2011. 67–68.; Kollega T., 1997. 149–150.; Feitl – Palasik, 2007. 6.; Romsics, 2010. 287.

új fejezete kezdődött el, azt nyilvánította ki, hogy a „király nélküli királyság hivatalosan is megszűnt”.¹⁶ A visszaemlékezők közül Nagy Ferenc, Sulyok Dezső és Kovács Imre is az államforma megváltoztatása mellett voltak, azonban annak bevezetésének módjáról már eltérően vélekedtek. Izsák Lajos kitér arra, hogy az új államforma bevezetését megelőzően az államfői jogokat a Nemzeti Főtanács gyakorolta, amely egy háromtagú testület volt. Tagja volt Zsedényi Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, Gerő Ernő, akit miután kineveztek közlekedési miniszterre, Révai József követett, valamint Dálnoki Miklós Béla, akit a nemzetgyűlési választások után Tildy Zoltán követett. Ennek a testületnek az összetételét 1945. december 15-én még módosították egyszer, majd pedig a köztársasági államforma bevezetésével megszűnt.¹⁷ A köztársasági államforma bevezetését elsőként a Magyarországi Szociáldemokrata Párt iktatta programjába 1945 augusztusában a XXXIV. kongresszusán. Ezt Izsák Lajos, valamint Feitl István és Palasik Mária is kiemelik. Ezen a kongresszuson még az 1918-as népköztársaság elnevezést kívánták használni. Majd az 1945. novemberi választások után, szintén ők voltak az elsők, akik a Tildy Ferenc vezetésével megalakuló új kormány programjának vitáján felvetették a köztársasági államforma kérdését. Ehhez csatlakozott a Magyar Kommunista Párt, valamint a Nemzeti Parasztpárt is. Izsák kiemeli, hogy ellenzéki Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt köreiben is kedvező visszhangra talált, azonban a kisgazdapárt egy ideig vonakodott támogatni a javaslatot. Csak miután a Nemzeti Parasztpárt is támogatását fejezte ki, foglalt egyénileg állást Tildy Zoltán és Dobi István a köztársasági államforma mellett.¹⁸ Föglein Gizella szerint a kivárás arra vezethető vissza, hogy a Sulyok Dezső és Vásáry István nevével fémjelezhető polgári szárny a katolikus egyházhoz hasonlóan attól tartott, hogy az új államforma bevezetése a kommunista párt erősödését és végső soron a szovjet befolyás további növekedését okozná.¹⁹ Tildy Zoltán a nemzetgyűlésben 1946. január 24-én elmondott beszédében a következőképpen indokolja az új államforma bevezetését és a nemzetgyűlés jogát arra, hogy ezt a lépést megtegye: *„E javaslat, ha azt a nemzetgyűlés [...] törvényerőre emeli, világos határozottsággal lezár egy korszakot és új fejlődést nyit meg a magyar nemzet történelmében. A javaslat mégsem jelent törést a magyar történelmi fejlődésben, mert leglényegesebb tartalma és motívuma a magyar nép ősi szabadságvágya, vágy az emberi jogok teljessége és a független nemzeti élet után. A magyar hagyományoknak megfelelően a nemzetgyűlés van hivatva dönteni e törvényjavaslat tárgya, az államforma kérdése felett. Hadd fejezzem ki bizalmamat abban, hogy ez a szélesen kiterjesztett jogok alapján tisztán és szabadon választott nemzetgyűlés, az egész nemzet igazi képviselője, egységben és méltó formák között hozza meg a maga történelmi döntését.”*²⁰ A kisgazdapárt maga azonban csak hosszas viták

¹⁶ Izsák, 2010. 82.

¹⁷ Pölöskei – Gergely – Izsák, 1995. 188.

¹⁸ Izsák, 2010. 82.; Feitl – Palasik, 2007. 6.

¹⁹ Föglein, 1991. 52.

²⁰ Nemzetgyűlési napló, Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés

sora után kötelezte el magát a javaslat mellett. A törvényjavaslatot Sulyok Dezső nyújtotta be a Nemzetgyűlés elé. Ahogyan azt Izsák Lajos is kiemeli, Sulyok szerint a kis népek a királyságban és a köztársaságban is megtalálhatják a boldogulást, azonban Magyarország esetében a köztársaság a megfelelő államforma.²¹ A benyújtott javaslatról 1946. január 31-én vitázott a nemzetgyűlés. Arról Sulyok a nemzetgyűlés előtt a következőt mondta: *„...a szöveg hosszú hetek munkája és pártközi egyetértéssel készült, minden mondatát és minden szavát magamévá teszem és fenntartom. Nem mondom, hogy ez tökéletes szöveg, [...] relative igenis jó ez a szöveg, jobbat nem tudunk találni”*²² A törvényjavaslat ellentmondásosságát Slachta Margit felszólalásában kiválóan kifejezte: *„...szívesen vennék a békekötő felek, ha mi köztársaság volnánk. [...] kérdezem, hogy kik vennék szívesen? Anglia, amely királyság? Amerika, amely mellett oly kicsinyek vagyunk, hogy ezzel a kérdéssel valójában nem törődnek, [...] vagy pedig talán a Szovjetunió amikor Sztálin nem régen küldött a román királynak győzelmi rendjelet? Tehát akkor a békét kötő, a békéről tárgyaló felek közül melyiknek olyan fontos, hogy mi köztársaság legyünk?”*²³ Slachta, miután azt nem tudta elérni, hogy az államforma továbbra is királyság maradjon, mellett kezdett el érvelni, hogy az államforma megváltoztatását a béketárgyalások utánra halasszák.²⁴ Slachtával kapcsolatban Izsák Lajos kiemeli, hogy ő volt ez egyetlen képviselő, aki a királyság védelmére kelt.²⁵ Az új államformát a nemzetgyűlés végül megszavazta, és Magyarország 1946. február elsejétől köztársaság volt. Ahogyan azt Kukorelli István megállapította, a törvény alaptörvénynek és alkotmánynak volt tekinthető, továbbá meghatározta az ország államformáját. Magyarország parlamentáris köztársaság lett, élén gyenge hatáskörű, főleg protokolláris szerepre szorított elnökkel. A végrehajtó hatalmat a köztársasági elnök a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolta.²⁶

A köztársasági államforma bevezetése a visszaemlékezések tükrében

Nagy Ferenc a visszaemlékezésében leírja, hogy Tildy Zoltán azzal érvelt a kiscgazdapártban, hogy Magyarország nem folytathatja tovább államforma tekintetében azt a bizonytalanságot, amely két világháború között fennállt. A hivatalos körök is elutasították maguktól a monarchia gondolatát. Mindezek következtében tehát indokolt Magyarország államformáját köztársaságra változtatni. Nagy Ferenc belátta, hogy a két világháború közti állapotok nem tart-

naplója Hiteles kiadás I. kötet 1–30. Ülés (1945 XI. 29 – 1946 V. 9). 207.

²¹ Izsák, 2010. 84–85.

²² Nemzetgyűlési napló, Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója Hiteles kiadás I. kötet 1–30. Ülés (1945 XI. 29 – 1946 V. 9) 344.

²³ Uo. 307.

²⁴ Kossuth Népe, 1946. február 1. 1.

²⁵ Izsák, 2010. 86.

²⁶ Kukorelli, 2007. 330–331.

hatóak fent, és a magyar államforma kérdését demokratikus formában rendezni kell. Köztársasági érzelmű ember lévén támogatta Tildy elgondolását a változtatás szükségességéről. A kérdés megtárgyalására pártközi értekezlet hívtak össze, ahol az a döntés született, hogy a pártok vezetői megtárgyalják a javaslatot saját pártjaikkal. Mielőtt azonban erre a kisgazdapártban is sor került volna, Nagy Ferenc először négy szemkört kívánta megvitatni a kérdést Varga Bélával és Kovács Bélával. Mind a ketten kijelentették, hogy az államforma kérdését valóban sürgősen megoldandónak tartják, azonban csak akkor, ha a köztársasági elnöki tisztelet Nagy vállalja. Ő azonban kijelentette, hogy ha vállalják a köztársasági államforma bevezetését, akkor azt a leendő elnök személyétől függetlenül kell, hogy tegyék. A kisgazdák nagy része köztársasági érzelmű volt, azonban sokan akadtak, akik vitatták kikiáltásának helyességét.²⁷

Itt fontos megemlíteni az ekkor még a kisgazdapárt tagjaként jelen lévő Sulyok Dezsőt, aki a pártközi értekezleten fellépett a javaslat ellen. Túlzottan súlyos kérdésnek tartotta ahhoz, hogy még azelőtt tárgyalják, mielőtt a békét megkötötték volna. Mint ahogyan azt visszaemlékezésében írja: *„A nemzet nem rendelkezik a nemzeti akartnyilvánítás teljes elhatározóképeségével mindaddig, amíg a megszálló csapatok jelen vannak.”*²⁸ Sulyok Dezső mellett több más kisgazda képviselő is amellet érvelt, hogy a köztársasági államformát ne a szovjet megszállás alatt hirdessék ki, hanem azzal várjanak, amíg az országot elhagyják a megszálló csapatok. Kifogásolták továbbá azt, hogy a képviselőválasztáson nem vetették fel az államforma kérdését, ezért a nemzetgyűlés részéről nem illendő felvetni ezt a kérdést. Az államforma eldöntésére népszavazást lenne szükséges kiírni. *„Ezt a problémát [...] csak népszavazással lehetne megoldani. Az államforma bizonyára olyan ügy, amely a népet is érinti. [...] a mostani nemzetgyűlés ebben a kérdésben egyáltalán nem rendelkezik erkölcsi tejjhatalommal, mert a választásoknál senki sem szólt egy szót sem arról, hogy a nemzetgyűlés az államformáról is döntenie fog. Ilyen szándékot egyszerűen elhallgatni nyilvánvaló csalás.”*²⁹ Hogy mennyire ellentmondásos helyzetben volt a kisgazdapárt ebben a kérdésben, azt kiválóan példázza a legitimista érzelmű Varga Béla visszaemlékezése. A kisgazdák választmányi ülésén Vargára hárult az a feladat, hogy a törvényjavaslatot előterjessze: *„Tildy Zoltán [...] aggódott, mondta is nekem, hogy ezen sok múlik, könnyen lehetetlen helyzetbe kerülhetünk. Megnyitó beszédemet azzal kezdtem: olyan faluból jöttem, olyan szegény paraszt családból származom, ahol a királynak a képe az első szoba fehér falán volt. [...] Mi otthon, midig imádkoztunk a királyért, a hazáért. [...] Budaörsnél a királyért harcoltam Horthy Miklós ellen. Ezek után én a legitimista Varga Béla [...], most arra kérem pártomat, hogy egyhangúan támogassák a köztársasági törvényt. Ezt a törvényt már meg kellett volna hozni tegnap. Olyan súlyos helyzetben van az ország, hogy nincs más kiút. [...] Ezután oda-jött Tildy Zoltán, megölelt és mondta: megmentetted a Kisgazdapártot. Mondtam*

²⁷ Nagy, 1990. 226.

²⁸ Sulyok, 2004. 61.

²⁹ Uo. 61.

is neki: Zoltán, nincs más lehetőség.”³⁰ Utána Nagy Ferenc mondott beszédet, aki kiemelte, hogy a két világháború között Magyarországot kétszínűséggel és revizionizmussal vádolták, amiért gyakorlati cél nélkül fenntartotta a királyság intézményét. A soron következő béketárgyalásokon a szomszédos népekkel vitái lesznek az országnak, ebből kifolyólag nem engedheti meg magának azt, hogy ezzel a gyanúval illessék. Varga Béla és Nagy Ferenc elhangzott beszédei után a többi képviselő elállt a felszólalástól, a választmány pedig két képviselő kivételével megszavazta a köztársaság kikiáltását.³¹

Az államforma-rendezést Kovács Imre is indokolt kérdésnek tartotta, azonban nem a kommunisták részéről. Ők ugyanis véleménye szerint moszkvai utasításra tartották fontosnak a kérdés megtárgyalását, és nyilvánították arra illetékesnek a nemzetgyűlést. Holott az államforma kérdése egy olyan fontos közjogi kérdés, amelynek népszavazáson kellene eldőlnie. Rákosiék félték a népszavazás intézményétől, ugyanis tudták, hogy a magyar nép a királyság intézménye mellett döntene. Kovács ezt azzal indokolja, hogy a magyar nép kommunistaellenes volt. Mint azt írja: „*Nem mintha köztársaság ellenes lett volna, hiszen 1849-ben lelkesen fogadta az I. Köztársaság kikiáltását; [...] Ha a kommunisták királypártiak, akkor a magyar nép a köztársaságot választja, mert ösztönösen megérezte volna a taktikájuk mögött rejlő szándékot.*”³² A királyi államot illúzióknak gondolta, amit ideje volt felszámolni. Nem látott esélyt arra, hogy az akkori kormányzatnak a kommunistákkal koalícióban és az orosz megszálló csapatokkal az országban bármi esélye lett volna a magyar királyság helyreállítására.³³

Romsics Ignác Mindszenty József szerepével kapcsolatban kiemeli, hogy elődjeitől eltérően aktívan részt vett a politikai életben, és érthető okokból a hercegprímás a köztársasági államforma ellen volt.³⁴ Mégsem igazán az államforma megváltoztatását kifogásolta, ezt Gyarmati György is kiemeli. Ahogyan azt írja, a hercegprímás nem képviselte nyíltan a köztársasági államformával szembeni averzióját. Amit kifogásolt, az az, hogy az államforma megváltoztatásának tervéről hivatalos tájékoztatást nem kapott, csupán a terjedő hírekből értesült arról, hogy a kommunisták és a szociáldemokraták az államforma megváltoztatását követelik. Kifogásolta továbbá azt, hogy az 1945 novemberében megválasztott nemzetgyűlésnek jogosultsága volna ennek a kérdésnek a megválaszolására, ugyanis a választások alatt ezt a kérdést nem vetették fel.³⁵ Izsák Lajos ellenben hangsúlyozza azt, hogy a magyar katolikus püspöki kar kifejezetten Mindszenty nyomására foglalt állást amellett, hogy az államfor-

³⁰ Kapronczay, 1998. 48.

³¹ Nagy, 1990. 226–228.

³² Kovács, 1990. 286.

³³ Uo. 286.

³⁴ Romsics, 2010. 287.

³⁵ Gyarmati, 2011. 68.; Kollega T., 1997. 150.; Kovács– Soós, 2015. 117.; Romsics, 2010. 287.

máról szóló döntést el kell halasztani.³⁶ Tildy Zoltánhoz és Varga Bélához egy levelet intézett, amelyben a királyság mellett emelt óvást. Ez a levél azonban Föglein Gizella szerint már inkább csak egy kétségbeesett próbálkozás volt, mint hathatós fellépés.³⁷

Mindszenty visszaemlékezésében azonban ez a mérsékelt álláspont nem jelenik meg. Leírja, hogy 1945. november 16-án tárgyalt Tildy Zoltánnal és Varga Bélával. A találkozóhoz azonban nem a köztársasági államforma volt a tárgya, a témát maga Mindszenty hozta fel Tildy és Varga előtt. Kifejtette, hogy ha mégis az államforma megváltoztatására kerülne a sor, akkor azt mindenképpen népszavazás formájában az ország népére kell bízni. Mint azt visszaemlékezésében írja: „...*a kommunisták a köztársaság bevezetését azért követelik, mert újabb politikai előnyökhöz akarnak jutni. [...] /Szünetet tartottam, s kérdőleg néztem Tildyre, aki szenttelenül válaszolt/: – Én is így gondolom. – [...] /Azután Varga Bélával együtt [...] /biztosítottak, hogy a párt vezetői [...] /ez újabb/ kommunista mesterkedés[...]/sel szemben/ szilárdan fogják a nemzeti érdekeket védelmezni.*”³⁸ Mindszenty néhány nappal a találkozó után Rómába utazott, hogy találkozzon XII. Pius pápával. Ez idő alatt a neki tett ígéret ellenére Tildyék a kiscgazdapárt elé vitték a köztársasági államforma bevezetésének kérdését, és a pártvezetőségben javasolták annak elfogadását. Mint ahogyan azt írja, a kiscgazdák parlamenti csoportja, valamint a párt vidéki szervezetei is a tervezet ellen foglaltak állást. Tény, hogy a kérdés pártban komoly bonyodalmakat okozott, azonban Nagy Ferenc visszaemlékezése árnyalja Mindszenty állítását. Mint azt írja, a kérdés megvitatására összehívott választmányi ülésen látható volt, hogy a többség a köztársasági államforma mellett van. Bevezetésének következményeitől amiatt tartottak, mert érezték, hogy a javaslat mögött a kommunisták és a szovjetek állnak. A javaslatot azonban végül elfogadták, Nagy Ferenc pedig a következőképpen ír erről: „*Az ankét megmutatta azoknak a fiatal képviselőknek a demokratikus érzelmeit, akiket később összeesküvéssel vádoltak meg, mert ezek a képviselők egytől egytől a köztársasági államforma azonnali megoldása mellett foglaltak állást.*”³⁹

Mindszenty József 1946. november 30-án utazott el Rómába, hogy találkozzon XII. Pius pápával. Hazatérte után felkereste őt Dálnoki Miklós Béla, hogy Mindszenty támogassa őt a köztársaságielnök-választáson. Mindszenty a tudára adta, hogy őt a köztársaságielnök-választás nem érdekli, továbbá sajnálatosnak tartja a kiscgazdapárt gyenge magatartását. A volt miniszterelnökről pedig utólag ezt írta: „*Ő volt az első mór, aki megtette a kötelességét.*”⁴⁰ A hercegprímást nyugtalanította Tildy Zoltán magatartása a kérdéssel kapcsolatban. Aggodalmát levélben fejezte ki a miniszterelnöknek: „*Hivatalosan ugyan nem kaptam erről eddig tájékoztatást, de mert a hír komoly helyen is erősen tartja*

³⁶ Izsák, 2010. 83.

³⁷ Föglein, 1991. 53.

³⁸ Kovács – Soós, 2015. 117–118.

³⁹ Nagy, 1990. 227.

⁴⁰ Kovács – Soós, 2015. 118.

magát, kénytelen vagyok rá kitérni, és amennyiben való alapja lenne, a terv ellen súlyos okokból óvást emelnék. Úgy értesülök, hogy a nemzetgyűlés a közeljövőben napirendre szándékozik tűzni az alkotmányreformokat, köztük a köztársaság behozatalát, az ezeréves magyar királyság megszüntetésének tervét. Ha ez hír megfelel a valóságnak, ha nem is kaptam erről hivatalos tájékoztatást, a magyar primások több mint 900 éven át állandóan gyakorolt közjogi tisztéből folyóan óvást emelek eme tervek ellen.”⁴¹ Mindszenty levelét megküldte Varga Bélának is, hátha megfontolásra tudja készíteni. Eredményt azonban nem tudott elérni. Mint azt írja: „Semmi eredményt sem tudtam elérni, [de az egész ország felhördülése és tiltakozása sem használt] [...] [Tildy államfő akart lenni!]⁴² Itt érdemes közbeszúrni azt, hogy az ország általános felháborodása máshol nemhogy nem jelenik meg, de Gyarmati György például egy olyan 1946 januárjában⁴³ elvégzett reprezentatív felmérést említ, amelynek eredményei szerint a magyarok többsége a köztársasági államforma bevezetését támogatta.

Tildy Zoltán szerepének ellentmondásos megítéléséről mind Nagy Ferenc, Kovács Imre és Sulyok Dezső is ír. Sulyok különösen elítélően. Azonban a Mindszenty által leírt, a köztársasági államformával szembeni országos felhördülés és tiltakozás náluk nem jelenik meg. Mindszenty érvelése ebben a kérdésben nem a kor kihívásaira adandó válasz szükségességére, hanem a történelmi jogra épül. Nagy Ferenc úgy értékelte ezt a kérdést, hogy a magyar nép többségének akaratát hajtották végre, amikor a köztársasági államforma mellett állást foglaltak. Ahogyan fogalmaz: „A magyar demokrácia őszintén remélte, hogy a köztársasági államformában végre a maga életét élheti majd a magyar nép.”⁴⁴ A köztársasági államformáról szóló törvényjavaslatot Sulyok Dezsőnek kellett kidolgoznia. Ő maga Tildy óvásának engedelmességgel végül abban a hitben szavazta meg a kisczardapárt gyűlésén az indítványt, hogy arról végső esetben a magyar nép fog dönteni, amikor szuverenitását végre visszanyeri. Sulyok törvényjavaslatából és az igazságügy-miniszter javaslatából együttesen született az 1946. évi I. törvénycikk.⁴⁵ A törvény elfogadása után azt Nagy Ferenc az Országház előtti téren hirdette ki a tömegnek. Ahol, mint azt írja, nagy tömegek tettek hitet amellest, hogy helyeslik a nemzetgyűlés döntését és magukévá tették a köztársasági államformát.⁴⁶

⁴¹ Mindszenty József Tildy Zoltánnak írt levele a köztársasági államformával kapcsolatosan. Uo. 118.

⁴² Uo. 118–119.

⁴³ Gyarmati, 2011. 69.

⁴⁴ Nagy, 1990. 228.

⁴⁵ Sulyok, 2004. 61–62.

⁴⁶ Nagy, 1990. 228.

A munka összegzése

Nagy Ferenc évekkel később a Látóhatárban a következőt írta az eseményekről: „Az európai háború befejezése és a köztársasági törvény megalkotása között eltelt tíz hónap arról győzte meg a magyar népet és a demokratikus vezetőit, hogy az orosz megszállás és kommunista erőszakoskodás által veszélyeztetett új magyar államélet egyetlen szilárd alapja a magyar nép polgári öntudata. [...] Arra kellett törekednünk, hogy minden hazafias polgár a maga tulajdonának tekintse az országot.”⁴⁷ Kétségtelen tény, hogy a köztársasági államforma bevezetése 1946. február 1-jén nem tölt be kifejezetten jelentős szerepet sem a korszak historiográfiájában, sem pedig a visszaemlékezésekben. Nem vitathatjuk azonban el, hogy államjogi szempontból egy igenis meghatározó pontja a korszaknak, hiszen ahogyan a szakirodalomban és a visszaemlékezésekben is egyaránt elhangzik, az új államforma bevezetése megszüntette azt az átmeneti és sokak szerint túlzottan hosszúra nyúlt időszakot, amikor is az ország egy király nélküli királyság volt. Ezt a lépést nem tekinthetjük feltétlen a magyar demokrácia azon pillanatának, amikor is a republikánus érzületű magyar nemzet nyomására a kormány kikiáltotta a köztársaságot. Tény, hogy a visszaemlékezők Mindszenty József hercegprímást kivéve mindannyian megemlítik, hogy a magyar lakosság köztársasági érzelmű volt. Sőt, Gyarmati György hivatkozik is egy olyan korabeli reprezentatív felmérésre, amely alátámasztotta ezt. Nem szabad azonban elfelejteni azt, hogy erre az alkotmányjogi reformra nem egy alulról érkező nyomás hatására szánta el magát az államhatalom, hanem nemzetközi nyomásra. Már a köztársasági államforma bevezetésének felmerülésekor megfogalmazódott az a kritika, hogy a magyar nemzetgyűlés a választásokon nem kapott felhatalmazást egy ilyen fontos lépésre, hiszen a választási kampány alatt nem fogalmaztak a tömegek számára erről szóló üzeneteket. Továbbá kifogásolták, hogy erre a fontos lépésre a szovjet megszállás alatt és még a békekötés megtörténte előtt szánja el magát a kormány. Ezek az aggályok pedig a visszaemlékezésekben is visszaköszönek. Megjelenik továbbá az a gondolat is, hogy erre a lépésre azért volt szükség, hogy a kommunisták politikai térnyerését elősegítsék. Összegezve az eredményeket, úgy gondolom, hogy az 1946. február 1-én bevezetett köztársasági államformát nem tekinthetjük a demokratikus akarat megnyilvánulásának. Annak ellenére sem, hogy mind a közvélemény, mind a pedig a kisgazdapárt többsége köztársaságpárti volt, hiszen az új államforma bevezetése a szovjetek akaratából történt. Népszavazás kiírására a kérdésben vagy a békekötés utánra való halasztásra pedig nem volt esély.

⁴⁷ Nagy, 1956. 39.

Felhasznált források és szakirodalom

- Cs. Szabó László: A magyar demokráciáról. *Látóhatár*, 1953/1. 49–52.
- Feitl István – Palasik Mária: Magyar köztársaság 1946. In: *Demokratikus köztársaságok Magyarországon*. Szerk.: Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Kende János. Budapest, 2007. 72–129.
http://polhist.hu/wp-content/uploads/2017/11/kozt_bevtan_album_2007.pdf (letöltés dátuma: 2018.09.30.)
- Föglein Gizella: Az államfői jogkör és gyakorlása. In: *A magyar parlament*. Szerk.: Hubai László – Tombor László. Budapest, 1991. 44–81.
- Gyarmati György: *A Rákosi-korszak: Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, 2011.
- Izsák Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994*. Budapest, 2010.
- Kapronczay Károly: A Nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben. Antall József Baráti Társaság Évkönyvei, 7. Budapest, 1998.
- Kis Újság. 1946. február 1.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században I. kötet Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Szekszárd, 1997.
- Kossuth Népe, 1946. február 1.
- Kovács Attila Zoltán – Soós Viktor Attila (szerk.): *Mindszenty József. Emlékirataim*. Budapest, 2015.
- Kovács Imre: Halvaszületett demokrácia? *Látóhatár*, 1953/4. 111–114.
- Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Budapest, 1990.
- Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I. Alapfogalmak alkotmányos intézmények 2. átdolgozott kiadás*. Budapest, 2007.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai szemelvénygyűjtemény*. Budapest, 2006.
- Nagy Ferenc: A Magyar Köztársaság tízéves évfordulója. *Látóhatár*, 1956/1. 39–40.
- Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött 1*. Budapest, 1990.
- Nemzetgyűlési napló, Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója Hiteles kiadás I. kötet 1–30. Ülés (1945 XI. 29 – 1946 V. 9). Budapest, 1946.
- Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *Magyarország története 1918–1990*. Budapest, 1995.

- Pritz Pál: Vajon valóban 1945-től 1956-ig tartott a Rákosi-korszak? Reflexiók Gyarmati György azonos című könyve kapcsán. In: HISTORIA CRITICA. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből. Szerk.: Manhercz Orsolya. Budapest, 2014. 365–368.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010.
- Scheibner Tamás: A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953. Budapest, 2014.
- Sulyok Dezső: Két éjszaka nappal nélkül. Budapest, 2004.
- Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, 2005. 279–309.